

KÉRDEZ AZ IDŐ

KOLTAY ANDRÁS

*Húsz év gyűlölet**A szólásszabadság és a demokrácia zsákutcai Magyarországon*

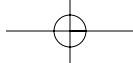
BEVEZETÉS

zámos jó szándékú, jogi szempontú elemzést tartalmazó tanulmányt, könyvfejezetet, publicisztikát írtam már a gyűlöletbeszéd szabályozásának témakörében, ám azok valójában csak közelíthettek a kérdés lényegéhez, mélyére nem hatolhattak. A gyűlölködő kifejezések megengedettsége, azaz a szólásszabadság korlátai körüli vita ugyanis ma nem elsősorban jogi probléma, hanem sokkal inkább direkt politikai „ügy”. A gyűlöletbeszéd (bár az általánosan használt kifejezés, az amerikai *hate speech* tükörfordítása meglehetősen magyartalan, a közérthetőség kedvéért ezúttal mi is ezt alkalmazzuk) kérdésében gyakorlatilag ki van zárva a semleges, objektív álláspont. Nem azért, mert nincsenek ma független, autonóm szakemberek, értelmiségiek, hanem mert minden lehetséges vélemény, illetve annak kifejtője az azonnali, *stigmatizáló* kategorizálás által – az itthon megszokott módon – besorolást nyer valamelyik közéleti-politikai székértábor mögé; kifejtője pedig ettől kezdve csak védekező helyzetben magyarázkodhat, és a közvélemény előtt pillanatok alatt elveszíti független státusát. Mulatságos példájával szolgált ennek az egyik kereskedelmi televízió 2009 májusában sugárzott reggeli beszélgetős műsora, ahol a minősíthetetlenül tájékozatlan műsorvezető hölgy a holokauszttagadókkal helyezte egy platformra az ízig-vérig liberális Társaság a Szabadságjogokért munkatársát, mivel utóbbi a holokauszttagadás korlátozása ellen merészelt érvelni.

A GYŰLÖLET MEGJELENÉSE MAGYARORSZÁGON (1989–2009)

A rasszizmus és az antiszemitizmus társadalmi nyilvánosság előtt hangoztatott vádja egyidős a rendszerváltozással. 1989 után számos, korábban a szőnyeg alá söpört kérdéssel kapcsolatban újra megnyílt a közéleti diskurzus lehetősége, de arra a Nagy Imre-temetés pillanataiban talán kevesen mertek volna komolyabb összeget feltenni, hogy a szabad Magyarország első húsz évét változatlan intenzitással végigkísérő, a nyilvánosságot időnként egyenesen uraló téma a magyar társadalomban jelenlevő faji, illetve vallási alapú megkülönböztetés, gyűlölködés lesz. Rasszizmus és antiszemitizmus ugyan minden demokratikus országban – hol kisebb, hol jelentősebb mértékben – létezik, de a nálunk tapasztalható mértékben nem válik politikai frontvonalakat alakító, ideológiai törésvonalakat előidéző kérdéssé, a szinte vallásos hevülettel átítatott érvelés, a vita politikai manipulálása és a politikai haszonszerzés szándékának felénk tapasztalható intenzitása máshol job-

[*Kérdez az idő*]

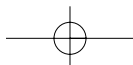
bára ismeretlen. Az alapvető kérdésekben való konszenzus hiánya számos más kérdésben is közös keserveink első számú okozója, a gyűlöletbeszéd azonban más, ennél több: a témát körüljárva a közélet egyik részszületét vizsgálva kirajzolódik annak egésze. Aki a gyűlöletbeszéd körüli viták elmúlt húsz évét ismeri, szinte mindent tud a nagy magyar – közéleti, politikai – valóságról. Éltre-halálra szóló, de belterjes harcok ezek; kétségeim vannak afelől, hogy egy külföldivel megértethető lenne ezen éveink története.

Az első személyes élményem a témával kapcsolatban 1992 szeptemberének elejére datálódik, első gimnáziumi évnnyitómhoz kötődik. Sosem felejttem el, amikor a budai Móricz Zsigmond Gimnázium új épületének avatásán Demszky Gábor, Budapest főpolgármestere mintegy 45 perces, szenvedélyes kirohanást intézett a diákok előtt az akkoriban általa már vélelmezetten jelenlevő újnáci veszély ellen. A késő nyári hőségben, a levegőtlen aulában nem egy osztálytársam – mintegy tüntetőleg – szó szerint elájult, de a szónokot még ez sem intette önmérsékletre. A beszéd előzményéül Csurka István 1992. augusztus 20-án a *Magyar Fórum*ban megjelent cikke (az elhíresült ún. „Csurka-dolgozat”, pontos címe: „Néhány gondolat a rendszerváltozás két esztendeje és az MDF új programja kapcsán”) szolgált. Néhány évvel később már megértettem, hogy a beszéd nem nekünk, hanem a jelenlevő tévékameráknak szólt, mindazonáltal számunkra éppen olyan ijesztő volt, mint másoknak lehetett az említett cikk tartalma.

A közéleti viták már jóval ezt megelőzően elkezdődtek, és máig tartanak. Csak néhány kiemelkedő eseményét idézném fel, elsőként Bánó András, az MTV esti hírműsora szerkesztőjének szereplésével zajlott ún. „muszter-ügyet”. 1992. október 23-án Göncz Árpád köztársasági elnököt a Kossuth téren jelenlevő tömeg egy része kifütyülte, mire ő némi hezitálás után visszavonult, és nem mondta el ünnepi beszédét. Természetesen országos botrány lett a dologból, kiváltképpen, miután az MTV egyik hírműsora közzétett egy felvételt, amelyből úgy tűnt, az ünnepet neonáci fiatalok zavarták meg. Az ezt követő vizsgálat alapján felmerült a hamisítás gyanúja. Bár a modern történetírás alig néhány év elteltével már a műsorkészítők narratíváját fogadja el vitathatatlan tényként, és a bíróságok – a műsorkészítők által indított hírnévvédelmi és rágalmazási perekben – nem látták igazoltnak a tudatos hamisítást, a legkevesebb, ami elmondható, hogy Bánóéknak sem sikerült bebizonyítaniuk azon kijelentésüket, hogy a botrány első számú okozóiként valóban javarészt *skinhead* ifjak fütyögtek és kiabáltak volna a téren.¹

Ettől függetlenül, a vészterhes időktől kezdve bizonyos körökben máig tényként kezelik az országban jelenlevő és folyamatosan erősödő szélsőjobboldali szerveződések által előidézett állandó veszélyhelyzet meglétét; e jelenséget a mindenkori jobboldalnak, konzervatívnak mondott pártokkal kötik össze, amelyek közvetlenül vagy hallgatólagosan együttműködnek, de legalábbis összekacsintanak a veszélyes erőkkal.

A kilencvenes évek első felében egy újabb érdekes fejleményre lehattünk figyelmeink: időről időre feltűnt a színen egy-egy minimális támogatottságú, maga köré maroknyi „hívet” gyűjtő, vállaltan újnáci, újnnyilas, antiszemita figura, aki pártot vagy moz-

galmat alapított, köztéri gyűléseket tartott, rölapok, kiadványok útján hirdette ordas eszméit. A leghírhedtebb ilyen személyiség Szabó Albert volt, aki a Világnemzeti Néppárt, majd a Magyar Népjóléti Szövetség elnökeként úgy tudott éveken át napi szinten a közélet porondján maradni, folyamatosan fenyegető veszélyként megjelenni, hogy valós támogatottsága mérhetetlen volt. E sorok írója is emlékszik rá, ahogy a Moszkva téren és a Nyugati téren tartott „tömeggyűlésein” tucatnyi álmélkodó járókelő bámulta döbbenet a fröcsögő szónokot, akik sietve továbbálltak, és véletlenül sem fertőződtek meg a náci eszmékkal. Szabó Albert azzal is büszkélkedhet, hogy sikerült elítéltetnie magát közösség elleni izgatásért, ami jogerősen sem előtte, sem utána nem sikerült senkinek az elmúlt húsz év alatt.

Később ilyen, a riogatóra alkalmas, bár rövidebb szavatosságú „kijelölt főnáci” lett Bácsfi Diána. Ideiglenesen a főgonosz szerepébe került ifj. Hegedűs Lóránt református lelkész is, akivel szemben egy újságcikke alapján indult eljárás izgatás vádjával. Az ő személye jóval érdekesebb a fentiekénél, mert a cikk megjelenésekor országgyűlési képviselő volt, ugyanakkor esetében egyetlen újságcikk néhány mondata kavart vihart, ő nem volt tehát „főállású náci”. Ifj. Hegedűst első fokon történt elítélését követően a Fővárosi Ítéltábla felmentette a vád alól.² (A döntés az Alkotmánybíróság és a rendes bíróságok korábbi gyakorlata alapján megítélésem szerint helyes volt, de ennek az írásnak nem tárgya az ügy részletes elemzése.)

A szélsőségesek térhódításának veszélye legújabbban a Magyar Gárdában testesül meg, abban a 2008 decemberében a Fővárosi Bíróság által első fokon feloszlattott egyesületben, amelynek nevében tagjai mindmáig egyetlen bűncselekményt sem követtek el. A közvélemény előtt tehát – megtámogatva, konkretizálva az „elvon” náci-veszélyt – időről időre megjelent egy-egy olyan vezéralak vagy szervezet, aki vagy amely megtestesítette, önmagában véve szimbolizálta a jelenlevő és egyre erősödő, társadalmi szintű rasszizmust és antiszemizmust.

Ugyanakkor nem feledkezhetünk el arról sem, hogy a gyűlölködés soha nem kizárólag a kisebbségek ellen irányult. Furcsának hathat a megállapítás, de egy demokráciában a többségnek is vannak bizonyos jogai, még ha nem is minden esetben szorul rá a védelemre.

A gyűlöletbeszéd a többségi csoportok (a magyar nemzet, keresztények, katolikus egyház) ellen irányulóan is megjelent már a rendszerváltás utáni első percben.³ Emlékezhetünk a Tilos Rádió 2003-as karácsonyi botrányára (amikor a nem egészen józan műsorvezető azt közölte szentestén élő adásban, hogy „legszívesebben kiirtanám az összes keresztényt”), de méltatlan volna újra felidézni a konkrét megnyilvánulásokat.⁴

Csak óvatosan jegyzem meg, hogy megítélésem szerint számos, szélsőségesnek gondolt megnyilvánulás, jelenség e gyűlölettel szembeni *dacreakció*: egy emberibb közéletű országban kevesebb Árpád-sávós zászlót lengetnének, kevesebb turulszobrot avatnának, és Wass Alberten kívül egyéb erdélyi írókat is olvasnának. Ezek az aktusok ugyanis legtöbbször nem az egyes, általuk megjelenített jelképekről szólnak, és gyakran függetlenek azok eszmei, morális vagy művészi értékétől, csupán dühödt ellenreakciók a gyűlölködő közéleti hangokra.

[*Kérdez az idő*]

Bár a kirekesztés, az idegengyűlölet, a különbözőség elutasítása kétségtelenül létező jelenség a magyar mindennapokban (mint ahogy a világ bármely országában is az), ez intézményesen, jelentős erőt képviselő közösségekben nem követendő gyakorlat, és kirívó mértékű erőszakos cselekményekben megjelenő következménye sincsen. A téma örökzöld, mindenkor biztos politikai kapaszkodó jellegére utal ugyanakkor, hogy az MSZP-nek és az SZDSZ-nek, az országot 2002 óta kormányzó két pártnak a gyűlölködés elutasításán kívül semmiféle egyéb mondanivalója nem volt a magyar nép, reménybeli választóik számára a 2009. júniusi európai parlamenti választások kampányában. A teljesen azonos sémára építő óriásplakátok ráadásul a megbélyegzés azonos módszerével éltek, mint a múlt század harmincas éveinek náci hecclapjaiban látható karikatúrák – csak éppen ezúttal a szivarozó, kövér, gazdag, zsidó bankár helyett a vérgőzös tekintetű, acsarkodó, mucsai náci prototípusa jelent meg a képeken.

A JOG VÁLASZA A GYŰLÖLETBESZÉDRE MAGYARORSZÁGON

Mi volt a jog válasza a gyűlölködésre? Érdekes, nem mindennapi utat járt be, és nem egyenes vonalú a jogfejlődés ebben a tekintetben. Bár a jogtudományi elemzésekből ez nem feltétlenül derül ki, de még a jogászság, illetve a jogászai döntéshozók sem tudták magukat minden esetben, teljes mértékben függetleníteni a politikai környezet hatásai alól.

A kérdés jogi kiindulópontja az Alkotmánybíróság (AB) 30/1992. (V. 26.) sz. határozata. E döntés európai léptékkal mérve is páratlanul szélesre tárta a kaput a szólásszabadság előtt, kizárólag azon kifejezések közétevőit ítélte büntethetőnek, akik gyűlöletre uszítanak, tehát olyan gyűlöletkeltő magatartást tanúsítanak, amely *aktív, ellenséges magatartás, indulat felkeltésére alkalmas*. A büntethetőségnek nem volt feltétele sem a tényleges gyűlölet felkeltése, sem a közlés következményeként bármely ellenséges magatartás tanúsítása, de a határozat szövegéből kiderül, hogy a testület az alkalmasságot önmagában olyan veszélynek ítélte, amely indokolja a szólásszabadság korlátozását. Az alacsonyabb intenzitású veszéllyel járó, sértő vagy lealacsonyító kifejezések használatával megvalósuló „gyalázkodás” az AB szerint alkotmányellenes, mert az általa előidézett, feltételezett veszély nem adhat alapot alapjog korlátozására – bár a veszély az uszítás esetében is hipotetikus, a testület szerint mégis valószínűbb, így eltérő megítélésük indokolt.

A határozat egy az AB által felállított hipotézisre épül: „politikai kultúra és egészségesen reflektáló közvélemény csakis öntisztulással alakulhat ki. Aki tehát gyalázkodik, magát bélyegzi meg, s lesz a közvélemény szemében »gyalázkodó«. A gyalázkodásra bírálat kell hogy feleljen. [...] Büntetőjogi büntetésekkel [...] nem a közvéleményt és a politikai stílust kell formálni – ez paternalista hozzáállás –, hanem más jogok védelmében az elkerülhetetlenül szükséges esetekben szankcionálni.” 1992-ben tehát úgy is tűnhetett, hogy a demokratikus jogállam saját morális erejénél fogva, természetes fejlődés és öntisztulás útján, a jog segítségével nélkül megteremti majd a működőképes nyilvánosságot és közvéleményt. A testületnek

annyiban végeredményben igaza lett, hogy a nyilvánosságot nem uralta el a raszszista, gyűlölködő hangnem, a fenti kinyilatkoztatás annyiban azonban utólag talán kissé naivnak hat, vagy inkább túlzottan jóhiszeműnek minősíthető, hogy még mindig messze vagyunk az egészséges közvélemény kialakulásától, a demokratikus, működőképes, habermasi ideálkép-értelemben vett nyilvánosság⁵ megszületésétől.

Ezt a hipotézist az AB később folyamatosan újra és újra megerősítette, nyilván nem naivitásból, sokkal inkább bizonyos erkölcsi szempontú figyelmeztetésként.

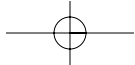
Az érdemi döntését első ízben 1999-ben erősítette meg a testület a 12/1999. (V. 21.) AB határozatban. A következő, 18/2004. (V. 25.) sz. AB határozat azonban váratlan fordulatot hozott: a testület mindenféle indokolás nélkül eltért saját korábbi mércéjétől, és egy újat határozott meg, némi módosítással bevezetve az 1992-es döntésben is megemlített, de akkor még nem alkalmazott amerikai „clear and present danger” [nyilvánvaló és közvetlen veszély] mércét a magyar jogrendbe. Önmagában figyelemre méltó jelenség, hogy a magyar jogrendszerbe az európai jogfelfogás szerint szokatlan, az USA-ból származó ún. „tesztek” kerültek be (ld. még a *New York Times* v. Sullivan-ügyben az amerikai Supreme Court által kidolgozott mérce alkalmazását a 36/1994. (VI. 24.) AB határozatban⁶), de erre most nem térhetünk ki.⁷

A 2004-es alkotmánybírósági mérce tehát ténylegesen bevezette az AB gyakorlatába a „nyilvánvaló és közvetlen veszély” mércéjét (amely más formában a Fővárosi Ítéletábróla 2003-as, az ifj. Hegedűs-ügyet jogerősen eldöntő ítéletében is szerepel, az AB-határozat idézi is a bíróság döntését, de a kettő kapcsolatáról, esetleges egymásra hatásáról nincs pontos információnk). Mindezek alapján az új mérce szerint „a szabad véleménynyilvánítás jogának korlátozására a »gyűlöletre uszítás« esetében az egyéni alapjoggyakorlás sérelme, illetve annak közvetlen veszélye miatt kerül sor”. A támadott közösség tagjainak emberi méltósága vagy az élete, testi épsége sérelmének „közvetlen veszélye” nélkül tehát nem büntethető a gyűlölködés.

Ezt követően az újabb Btk.-módosítást megsemmisítő 95/2008. (VII. 3.) AB határozatban a testület úgy döntött, hogy fenntartja a 18/2004. (V. 25.) AB határozat által bevezetett „clear and present danger” mérce alkalmazását, és kizárólag „az erőszakcselekmény nyilvánvaló, közvetlen veszélyével és az egyéni jogok sérelmével fenyegető cselekmények” büntetőjogi szankcionálását tekinti alkotmányosan megengedhetőnek. A gyűlöletbeszéd polgári jogi szabályozását – más, nyilvánvaló alkotmányellenességet előidéző okok miatt – szintén megsemmisítette az AB 96/2008. (VII. 3.) sz. határozatával.⁸

Milyen okokra vezethető vissza, hogy az AB következetesen fenntartja a korlátozhatóság rendkívül magas mércéjét, sőt időközben jelentősen meg is emelte azt az 1992-es eredeti állapothoz képest? A kívülálló által felderíthető, vélelmezhető okok a következők:

1. Az AB eredendően – mint az a fent idézett „hipotézisből” is kiderül – kiemelkedően fontosnak tekintette a szólásszabadságot, azt az alapvető értéket, amely

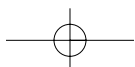
[*Kérdez az idő*]

elengedhetetlen az alkotmányos demokrácia működtetéséhez. Az „első” testület, annak tekintélyes elnöke és a mögötte álló tanácsadók a lehető legszélesebb szabadságot akarták adni a közvélemény előtt zajló vitáknak. A testület azzal a nem titkolt ambícióval végezte munkáját, hogy határozatai által maga mutassa meg az irányt a jövő fejlődése számára, így nem a mindenkori társadalmi valóság alapján jelölte ki az egyes alapjogok határait.

2. Amikor tovatűntek a rendszerváltás kezdeti mámoros évei, és lassan kezdett elképzelhetővé válni, hogy az AB hipotézise előbb-utóbb megdől, a testületben nem volt meg a rugalmasság, és a társadalmi szintű változásokról, a demokrácia tényleges megvalósulásának nehézségeiről tudomást nem véve úgy döntött, hogy makacsul ragaszkodik saját korábbi álláspontjához. Ezzel persze erősítette a testület gyakorlatának kétségtelenül szükséges koherenciáját is. Ugyanakkor más, rokon kérdésekben nem óvta ennyire a koherenciát (ld. az önkényuralmi jelképekkel kapcsolatos 14/2000. (V. 12.) AB határozatot), illetve a testület elnöke hosszú időre elfektetett olyan ügyeket, amelyek esetében veszélyben érezte a korábbi alapjogvédelmi szemlélet érvényesülését (ld. a nemzeti jelképek megsértésének bűncselekményét vizsgáló, hosszú évek alatt megszületett, csak az AB személyi állományának átalakulását követően elfogadott 13/2000. (V. 12.) AB határozatot).⁹ Az egyidejű következetlenség és rugalmatlanság oda vezetett, hogy a testületet több kritika érte, és bizony olykor nem voltak könnyen értelmezhetőek a döntései. A „clear and present danger” mérce későbbi, megmagyarázatlan átvétele mindenesetre nehezen érthető.
3. A törvényhozó eközben több alkalommal is szinte „provokálta” az AB-t, és időről időre megpróbált visszacsempészni korábban egyértelműen alkotmányellenesnek minősített fordulatokat, jogszabálysöveget, illetve olyan minőségű jogszabályokat fogadott el, amelyek esetében az AB vizsgálatának aligha lehetett a megsemmisítésen kívül más vége. A jogalkotó és a kormányzat időközben a gyűlöletbeszéd jogi szabályozását olyan kiemelt politikai kérdéssé emelte, és olyan felfokozott hangulatot teremtett a vita során, olykor burkoltan burkolt rasszizmussal vádolva az ügyészségeket, bíróságokat, sőt magát az AB-t is, hogy az adott helyzetben – figyelembe véve a testület korábbi gyakorlatát és a jogszabálysövegek minőségét is – az AB szinte belekényszerült a szerepébe, és a nem is olyan finom politikai presszió (valamint a 2007 novembere és 2008 novembere között elfogadott *négy* különböző törvény!) eredményeképpen lehetetlenné vált a testület számára az, hogy átértékelje és esetleg megváltoztassa korábbi álláspontját, amire egyébként rendes körülmények között minden további nélkül meglenne a módja.

A KORLÁTOZÁS LEHETSÉGES SZEMPONTJAI

Mi lenne a gyűlöletbeszéd korlátozásának „helyes” mércéje? Ha mindenki által elfogadható választ nem is adhatunk e kérdésre, a döntés egyes szempontjait röviden körüljárhatjuk.

Az *egyenlőség* érve alapján az állam éppúgy nem tilthatja meg azt, hogy valaki azt hirdesse, a Föld lapos, mint ahogy a gyűlölködő kifejezéseket sem korlátozhatja.¹⁰ A vélemények egyenjogúságát biztosítani kell, ezt kívánja az állampolgárok egyenlő méltósága éppúgy, mint a demokrácia játékszabályainak elfogadása. Valamely – mégoly sértő – vélemény hangoztatása nem azonos az így megtámadott közösség valamely tagjával szembeni tényleges károkozással. A véleménykifejtés és a cselekvés egybemosásával, a szólásszabadság korlátozásával megfosztjuk az egyént (a közlés befogadóját) attól, hogy felelős, erkölcsi lényként döntsön – és utasítsa el a gyűlöletkeltést.¹¹ Ronald Dworkin amellet érvel, hogy a szabadság korlátozása – akár céljával ellentétesen – éppen ezt az alapvető demokratikus értéket, tehát az egyén, az individuum morális, felelős lényként való elismerését ingatná meg, ez pedig az egyén szabadságán túl a közösség számára is káros.¹² E nézetek szerint az állam egész egyszerűen nem válogathat a vélemények között aszerint, hogy éppen melyiket kívánja korlátozni. Ez a távolságtartás biztosítja mind a nézetek közti egyenlőséget, mind az állami semlegességet.¹³ A vélemények formális egyenlősége tehát – megfelelően nyomós ellentétes érdek hiányában – indokolja a gyűlöletbeszéd megengedtségét.

Edwin Baker cikke kiváló összefoglalását adja az *autonómia* érvének: „(1) Az állam legitimitása az emberek egyenlőségének és autonómiájának tiszteletétől függ, és (2) tisztán formális kérdésként tekintve, az állam csak akkor tarthatja tiszteletben az emberek autonómiáját, ha lehetővé teszi, hogy megnyilatkozásaikban kifejezhessék az általuk vallott értékeket – függetlenül attól, hogy melyek ezek az értékek, és tekintet nélkül arra, hogy az így kifejtett tartalom mennyire sért más embereket... [...] Még ha hangsúlyozzuk is, hogy a szabad véleménynyilvánítás alapja a demokráciában lelhető fel, a demokráciáról alkotott »saját« felfogásunknak gyakran mintha az lenne az előfeltétele, hogy az egyén önállóan formálja politikai nézeteit – vagyis a nyilvános eszmecsere jogi korlátozása nélkül alakítsa ki álláspontját... [...] A demokratikus alapoknak ez a logikája nem annyira a szabad véleménynyilvánítást helyezi a demokrácia középpontjába, hanem inkább a demokráciát tekinti a szólásszabadság vagy az egyéni autonómia (és egyenlőség) tiszteletben tartásából fakadó eredménynek.”¹⁴

Az érvelés tetszetős, logikus, és nagy meggyőző ereje van. Eszerint a szólásszabadság nem a demokrácia járulékos kísérője, éppen fordítva: ha nincs szólásszabadság, nincs demokrácia sem. Ugyanakkor vele szemben felhozható, hogy az egyenlőség nemcsak a vélemények, hanem az emberek szempontjából is értékelhető, autonómiája a gyűlölködés elszenvedőinek is van. A gyűlölködő kifejezések alapján véve ezt a vitathatatlan tekintett demokratikus elvet támadják, egyes társadalmi csoportokat másodrendűnek ítélve. Az a gyakorta hangoztatott vélemény sem feltétlenül igaz, hogy önmagában a véleménynyilvánításnak nincs sértetteje, hiszen nem kell ahhoz tevőleges, erőszakos magatartás, hogy egy közösség – legalábbis bizonyos – tagjait a véleménynyilvánítás által morális sérelem érje. A minden egyes embert megillető egyenlőség alapján tehát az olyan nézetek nyilvánítását, amelyek ezen elv ellenében kívánnak hatni, korlátozni lehet. A John

[*Kérdez az idő*]

Stuart Mill-i „gondolatok szabad piaca”¹⁵ nem működik lovak közé dobott gyep-lővel; bizonyos játékszabályok lefektetésére van szükség. A gyűlölködő kifejezésekkel tarkított vita valamely jelentős társadalmi kérdéstről jó eséllyel eltorzul, ha megengedjük az egyenlő méltóságot tagadó nézetek hangoztatását. Ezek a kifejezések nem tekinthetők „vélemény”-nek, legalábbis legtöbbször nem, mert pusztán a sérelem okozását és nem a racionális vitában való részvételt célozzák.

Ez utóbbi megfontolás átvezet minket a *demokratikus közvélemény* érvéhez. A szabadságot körömszakadtáig védő álláspontok azzal érvelnek, hogy a demokratikus vitában valamennyi véleménynek helye van. Az államnak tartózkodnia kell minden felesleges beavatkozástól, nem emelhet ki olyan „védett” értékeket, amelyek ezáltal támadhatatlanná, megkérdőjelezhetetlenné válnak, mert a történelem bőven szolgáltatott példát arra, hogy öröknek hitt dogmák megdőljenek.¹⁶ Ebből eredően még az emberek közötti formális egyenlőség sem tehető „vitathatatlan” alapelvé. Ez az álláspont meglehetősen cinikus vagy finomabban mondva: relativizáló, és – mélyen a sorok között elbújtatva e jelentést – talán a demokratikus társadalmi rendbe vetett bizalom hiányát, törékenységét is jelzi. Ha az utóbbi aggodalom indokolt is, racionálisan gondolkodva szükségszerű, hogy a választott politikai és társadalmi rend egynéhány alapvető szabályát kijelöljük, és azokhoz ragaszkodjunk – az egyenlőség alapvető elve feltétlenül ezek közé tartozik. Ugyanakkor a demokratikus vitába sok olyan álláspont is belefér, amely a többség számára elfogadhatatlan; senki sem tilthatja meg például azt, hogy magának a demokráciának a létjogosultságát kétségbe vonja valaki. Ugyanakkor az állam függetlenségére, a hatalom erőszakos megszerzésének tilalmára vagy az élethez és emberi méltósághoz való jogra vonatkozó előírások mindenki által kötelezően elfogadandók; a demokráciába belefér a demokrácia tagadása is, de nem fér bele a demokrácia mögött álló alapvető elvek elutasítása, legalábbis egy – a jogszabályok által, kellő garanciák mellett meghatározott – ponton túl. Nem a demokrácia a legfőbb érték ugyanis, az csak egy keret, amelyben elvben érvényre juthatnak a közösen vallott legfőbb értékek, mint amilyen a személyek egyenlősége is.

Robert Post szerint a demokráciával kapcsolatos mai felfogásunk – ami minden ennek ellenében ható jelenség dacára még mindig az autonóm döntéseket hozó, a racionálisan gondolkodó és cselekvő, felelős állampolgárra épül – egésze ingana meg, ha a szólásszabadság korlátozása mellett döntünk olyan esetekben, amikor ez nem feltétlenül indokolt.¹⁷ A bátor, felelős egyénre épül Lee Bollinger felfogása is, aki a gyűlölködő kifejezések megengedését azok társadalmi hasznossága szempontjából véli igazolhatónak. A tolerancia és a tűrés szerinte mind az egyén személyiségének fejlődésében, mind a demokratikus vita hatékonyabbá tételében segédkezik.¹⁸ A demokrácia kiépítése és megerősödése nem fáklásmenet: ha a legkisebb engedményt tesszük az alapjául szolgáló szabadság korlátozásával kapcsolatban, az egész építmény megrendülhet. Lényegében ez a hipotézis szerepelt a Magyarországon e kérdést elsőként boncolgató 30/1992. (V. 26.) sz. AB határozatot lezáró gondolatok között is.

A következő érv a demokratikus vitában való *egyenlő részvétel* garantálása. Owen Fiss szerint a gyűlölködés jelentősen csökkenti az ily módon megtámadott

közösségek tagjainak hajlandóságát a vitában való részvételre.¹⁹ Ez volna a gyűlölködés által kiváltott „csendesítő hatás” (*silencing effect*). A gyalázkodó, becsmérő vélemények esetében Sajó András szerint a legfontosabb probléma „a közléssel járó megalázás és fenyegetettség, mely a méltóságot sérti, az alapjogok gyakorlását korlátozza”.²⁰

Még ha vitatjuk is az elcsendesítő hatás létét, és továbbra is a demokrácia védelmében kívánjuk megóvni az antidemokratikus véleményeket, akkor sem hagyhatjuk figyelmen kívül az utóbbi érvrendszer egyik gyenge pontját. Abban az álláspontban, hogy a gyűlöletbeszéd terepéről a jognak hátrább kell vonulnia, és csak megfelelően súlyos esetben (például közvetlen veszély esetén) szabad beavatkoznia a társadalmi diskurzusba, hiszen ezt kívánja a bátor, a veszélyekkel, a kihívásokkal szembenéző demokratikus rend, van valami félreérthetetlenül *úlszent*. Ez a megoldás egyfelől úgy tesz, mintha teljesen bizonyos volna abban, hogy a társadalom saját erejéből is le tudja küzdeni, és örökké elenyésző kisebbségben tudja tartani a demokráciaellenes vélemények hangoztatóit, ugyanakkor, amikor már tényleges hatása lenne a szólásnak, mondjuk beáll a „közvetlen veszély”, mégis csak akcióba lép, és korlátozza a szabadságot. A szólásszabadságot ez a megoldás ugyan meglehetősen szélesen értelmezi, de ez csak a hatástalan, jelentéktelen véleményeknek nyújt védelmet. Ha a vélemény ténylegesen veszélyeztetné a fennálló társadalmi rendet, struktúrákat, alapvető értékeket, a demokratikus vita és a vélemények egyenlőségének érve rögvest elfelejtődne.²¹ Ha valóban hiszünk a demokratikus társadalom erejében, akkor még annyira sem kellene korlátozni a szólásszabadságot, mint amennyire jelenleg tesszük, ha viszont nem hiszünk benne teljes mértékben, akkor ennek, a csak félig-meddig nyílt, demokratikus vitának a megóvása semmiképpen sem indokolja megfelelően a gyűlöletbeszéd védelmét, kiváltva mások emberi méltóságának a rovására.

A korlátozás ellen szóló további érv, hogy az esetleges bírósági eljárások, illetve az általuk megteremtett nyilvánosság jóval nagyobb *fórumként szolgálna* a szélsőséges véleményeknek, mint ha azokat szépen, csendben eltűrnénk. Ez persze részben igaz, de figyelmen kívül hagyja a modern sajtó működési sajátosságait: ha indul eljárás a gyűlölködőkkel szemben, arról számol be jó hangosan, ha pedig nem, e nonszensz ellen felháborodottan tiltakozva emeli médiasztárrá az amúgy csak marginálisan ismert szélsőséges hőzöngőket (ki hallott volna annak idején az országos sajtó nélkül Szabó Albertről vagy Bácsfi Diánáról?). Az esetleges elítélések általi elrettentés ugyanakkor kedvezőbb hatással járhat, mint amekkora veszteség az így keletkezett szélesebb nyilvánosság miatt ér minket.

Edwin Baker szerint a gyűlölködés korlátozása *kontraproduktív*, mert (1) asztal alá söpri a rasszizmus társadalmi problémáját, nem próbálja megérteni a kialakult társadalmi feszültségeket, nem segít azok feloldásában; (2) növeli a gyűlölködők elszigetelődését, serkenti erőszakos fellépésüket; (3) energiákat von el más, hatékonyabb programoktól, amelyek a feszültségeket generáló társadalmi viszonyok megváltoztatását célozzák; (4) lehetőséget ad az államnak a visszaélésre.²² A korlátozás tehát nem hatékony, nem megoldás a problémákra. Álláspontom szerint (sorban

[*Kérdez az idő*]

végig haladva Baker fenti érvein): (1) a jogi megoldás nyilván nem csodaszer, de más eszközökkel együtt segídezhet a társadalmi feszültségek feloldásában; (2) a jogi korlátozás elsősorban a közösségeknek tett szimbolikus gesztus, nem a gyűlölködők súlyos megbüntetését célozza, hanem kinyilvánítja az állam elkötelezettségét a területén működő közösségek megóvására; (3) a feszültségek feloldásának hatékony programjai a mai Magyarországon még nyomokban sem igen fedezhetők fel; a politikai kultúra egyelőre ott tart, hogy a gyűlöletbeszéd korlátozásának kérdését napi harcaiban alkalmazza az ellenoldallal szemben használatos pörölyként; ebben a helyzetben naivítás volna hosszú távú, a társadalmat integráló programokban bízni, amelyek megoldják majd a gyűlölködés problémáját; (4) az államtól való, a szabadságjogok korlátozásának elvi lehetősége miatti rettegés az európai jogrendszerektől idegen eszme (nem mintha ne fordulhatna elő erre felé ilyesfajta, a hatalommal való visszaélés), a korlátozás kellően precíz meghatározottság és megfelelő jogalkalmazás esetén megengedhető.

A korlátozás mellett szóló nyomós érv volna, ha igazolni tudnánk, hogy a gyűlölködő kifejezések olyan alapvető érdekeket sértenek, amelynek alapján a szólásszabadság korlátozható. De mi lehet ez az érdek? A felháborodás, a vélemény elutasítása nem lehet alapja a szabadság korlátozásának. A közrend megzavarása a gyűlölködő cselekmények által legtöbbször nem állapítható meg. Wojciech Sadurski három csoportba osztja a gyűlölködés által lehetségesen okozott károkat: (1) a megtámadott közösség tagjainak erőszakos reakciója a gyűlölködéssre; (2) a felkeltett gyűlölet manifesztálódása a megtámadott közösséggel szembeni erőszakos cselekedetekben; (3) a gyűlölködő kifejezések által önmagában okozott kár függetlenül az erőszak bekövetkeztétől.²³ Világos, és vitán felül áll, hogy az első két eset bármelyikének veszélye megalapozza a szólásszabadság korlátozását, minket a következőkben a harmadik csoport érdekel. A gyűlölködés korlátozását általánosan igazoló legnyomósabb érv ugyanis az *emberi méltóság védelme*. Egy adott csoport megsértése – kivált, ha a csoporthoz tartozás érzése kiemelkedően erős, mint például a vallási közösségek esetében – elképzelhetően átsugárzik annak tagjaira; ezt az átsugárzást azonban például a magyar AB és Sólyom László, korábbi AB elnök, jelenlegi köztársasági elnök következetesen tagadja. Sadurski megállapítása szerint a gyűlöletbeszéd kérdése „a liberális ortodoxia legnagyobb kihívása”.²⁴ Az elvhű liberálisoknak itt ugyanis egyszerre kellene védeniük a támadó egyéni szabadságát és a megtámadott autonómiáját, illetve méltóságát, ez pedig egész egyszerűen nem lehetséges, tehát mindenképpen a szembenálló érdekek közötti egyensúlyozásra szorulunk.

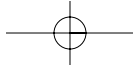
Sajó András szerint a feltevés, amely szerint a szélsőséges nézetek hirdetői előbb-utóbb elszigetelődnek a társadalomban, megbukott.²⁵ Egyetértek azzal a véleményével, hogy a szólásszabadság ilyen széles értelmezése nem segítette a magyar társadalmat az egészséges közéleti hangnem megteremtéséhez. Ugyanakkor a szélsőséges, fajgyűlölő véleményeknek – bár nem „szigetelődtek el”, legalábbis abban az értelemben, hogy nem tűntek el nyom nélkül (egy liberális demokráciában ez, valljuk meg, furcsának is tűnne) – jelentős társadalmi támoga-

tottságuk minden meglevő feszültség ellenére sincs. Tehát a hipotézis nem bukott meg, csak a magyar társadalom és közélet egyszerűen nem vette figyelembe, nem annak alapján cselekedett, ami az AB határozatában „meg volt írva”. Lássuk be: mindezt erkölcsileg felróni aligha lehet, és nem járt különösebb tragédiával, elvégre a társadalom tagjaitól nehezen várhatnánk el, hogy AB-határozatok nemes gondolatai és szép szavai alapján élje az életét.

A *történelmi körülmények* és a jelen állapotok elemzése megkerülhetetlen egy ilyen érzékeny kérdés vizsgálatakor. A történelmi múltra és annak befolyásoló szerepére az AB többször is hivatkozott. Persze a történelmi érvelést bárki a saját javára fordíthatja: a korlátok nélküli szólásszabadság elkötelezett hívei érvelhetnek úgy, hogy a korábbi elnyomás után szimbolikus jelentősége is van a szabadság tág értelmezésének, ezzel szemben felvethető, hogy a közösségek megóvása a történelem ismeretében evidenciaként jelentkező állami feladat. Ami tényként leszögezhető, az csupán annyi, hogy a rendszerváltozás utáni, napjainkban nyugvópontra még korántsem jutott, ingatag, zűrzavaros, áttekinthetetlen, a biztos kapaszkodókat fokozatosan elvesztítő, sajátos demokráciánk a helyes megoldás kiválasztásakor a szembenálló érdekek – talán még az egyébként elvárhatónál is óvatosabb – mérlegelését, illetve bizonyos történelmi érzékenységek figyelembevételét követeli meg jogalkotótól, jogalkalmazótól, jogmagyarázótól egyaránt.

Kis János úgy véli egy hírlapi cikkében, hogy a Hegedűs-ügyben született felmentő ítélet a szólásszabadság diadala. „A demokrácia akkor szenvedett volna vereséget, ifj. Hegedűs akkor győzött volna, ha jogerősen elítélik őt”,²⁶ mert ez bizonyította volna, hogy „a demokratikus közösség nem bír el egy szélsőséges figura gyűlölködő és zavaros beszédével”. Ez a felfogás egybeesik az AB kezdeti hipotézisével, én mégis másként gondolkodom e kérdésről. Az esetleges elítélés, illetve a gyűlölködő kifejezések szigorúbb korlátozása nem feltétlenül jelentené az öntisztuló demokrácia csődjének beismerését. Azt jelentené, hogy a közösség úgy döntött, vannak olyan nézetek, amelyek nem élvezik a szólásszabadság védelmét azért, mert *semmi nem indokolja azok megóvását*.

Sajó András láthatóan vívódik e kérdés tárgyalásakor, és megkérdezi: „Vajon a liberalizmus erősödik-e, ha a liberális ihletettséű jogpolitika antiliberális társadalmi tendenciák erősödéséhez járul hozzá?”²⁷ Ez a kérdés egyáltalán csak akkor merülhet fel, ha a szabad szólás jogát (és talán magát a liberalizmust is) *önmagáért való értéknek* tekintjük. A szólásszabadság lehetséges filozófiai alátámasztásai közül egyik sem nyújt védelmet a gondolatot nem hordozó, csak gyűlöletet kifejező véleményeknek. Sem a demokratikus vita, sem az egyéni autonómia biztosítása, sem az igazság keresése nem indokolhatja meg, miért kell védeni a gyűlölködést. A gyűlöletbeszéd tehát nemcsak félelemből vagy óvatosságból kerülhet korlátozásra, hanem azért is, mert egyszerűen *nincsen rá szükség*. Ha pedig ez a gondolat összeférhetetlennek bizonyulna a liberális szólásszabadság eszméjével, akkor finomítsuk egy kissé: senki sem tudta eddig hitelt érdemlően igazolni, hogy e gondolatok védelmére szükség van, még olyan áron is, hogy így mások emberi méltóságát hagyjuk védtelenül. (Egyébként is van valami félreérthetetlenül pikáns abban,

[*Kérdez az idő*]

ha a szólásszabadságon keresztül megnyilvánuló emberi méltóság védelmére hivatkozunk, amikor a gyűlölködő – tehát a méltóságot sértő – kifejezések korlátozhatatlansága mellett érvelünk.)

Jogi és filozófiai érveket mérlegre téve tehát elvben eljuthatunk oda, hogy a közösségek a mainál erőteljesebb védelmet érdemelnének a gyűlöletbeszéddel szemben. A folytonos törvénymódosítási javaslatok motivációja azonban megítélsem szerint más.

A NAGY GYŰLŐLETBESZÉD-VITA

A továbbiakban arra keresem választ, vajon mi az oka annak, hogy a magyar politikai és közéleti elit mind ez ideig nem tudta megnyugtató módon rendezni a gyűlöletbeszéd kérdését?

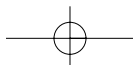
A kiindulópontot valahol a rendszerváltás kezdeteinél kell keresnünk. A húsz évvel ezelőtti történések eltérő olvasatai használatosak a mai viták során, és nem is várható egyhamar egyetértés a szemben álló felek között. Mégis kíséreljük meg a lehetetlent, és próbáljuk meg vázlatosan rekonstruálni a vita mozgatórugóit!

Többen úgy vélik, hogy a jobboldali kormány restaurációs kísérletével a Horthy-rendszer jelképeit, eszményeit, és ami még rosszabb, átmenthető tartalmi elemeit próbálta meg visszacsempészni, valamiféle ködös kontinuitás szükségességére hivatkozva. Agárdi Péter egy tanulmányában arról ír, hogy 1990 és 1994 között, az első szabad választásokat követően, a konzervatív MDF–FKGP–KDNP kormány káros médiapolitikai törekvéseivel szemben az akkori ellenzéknek (és elsősorban az ideológiailag egymástól meglehetősen messze álló kommunista utódpártnak, az MSZP-nek és a nyugati típusú liberalizmus zászlóvivőjének, az SZDSZ-nek) az ország megmentése érdekében egész egyszerűen elengedhetetlen volt összefognia.²⁸

E káros törekvésekkel szembeni nemes harc egyik nagyon fontos aspektusa volt a rasszizmus, antiszemitizmus, kirekesztés elleni küzdelem, amely szinte magától egy platformra sodorta az 1990-es választások előtt egymást tényszerűen gyűlölő feleket. Ez a történések egyik olvasata.

De létezik más értelmezés is, amely szerint az eltérő világnézetek (köztük a nemzeti, konzervatív gondolat) békés egymás mellett élésére nem adott módot az akkori ellenzék. A megalakuló kormány az első perctől kezdve médiaössztűz alatt állt. Monoron, Lakiteleken, az Ellenzéki Kerekasztalnál, a Bibó- emlékkönyv szerkesztésekor és más platformokon még olykor vállvetve harcoló népi és urbánus ellenzék, a közös ellenfél kiiktatását követően visszavonhatatlanul egymás ellen fordult – és ennek elsősorban az utóbbi, a választásokon vesztes fél a felelőse.²⁹ Az első kormány kétségtelenül temérdek hibát, olykor egyenesen bűnt követett el, de az ország ekkoriban kezdődő végletes ideológiai kettéosztottsága miatt legfőképpen a vereséget nehezen viselő utóbbi fél okolható.

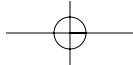
A viszály első számú terepén, a médiában az 1990–1994 között tapasztalható ellenzéki túlsúly egyértelmű, elegendő ehhez fellapozni a korabeli sajtót. Még az elvben – a Médiatörvény előtti időszakban – kormányfelügyelet alatt álló közmé-

diumokat sem irányította a kormány, az akkor még jóval fontosabb és olvasottabb politikai sajtó pedig szinte kivétel nélkül acsarkodva uszított a konzervatív oldal ellen. Csak a kormányzati ciklus vége felé történtek tétova, ügyfogyott, elhibázott, eredménytelen, kontraproduktív kísérletek a „médiagyensúly” helyreállítására. Időnként akadnak, akik ennek ellenére úgy látják, hogy valójában a jobboldal volt fölényben a korabeli sajtóban; amikor egyszer egy konferencián említést tettem az utóbbi véleményről, még a liberális értelmiség jelenlevő képviselői részéről is harány nevetés volt a válasz.

A gyűlöletbeszéd körüli viták, a rasszizmussal való riogatás tehát a politikai haszonszerzést szolgálta, az egyik lehetséges ütőkártya volt a kormányoddallal, később pedig a mindenkori konzervatív oldallal szemben. E szerep kezdetben kiválóan illett a liberalizmusát hangoztató és az emberi jogot tiszteletét hirdető SZDSZ-hez. A taktika nagyon egyszerű volt: néhány felszínes kijelentésből, teljességgel marginális csoport (Szabó Albert, Bácsfi Diána köre stb.) hözöngéseiből vagy éppen a jelentékenyebb erőt képező csoportok (Magyar Gárda) mondanivalójának kifordítását, kontextusából való kiragadását követően súlyos általános következtetéseket vontak le. A sajtóban megjelent az újra fasizálódó társadalom képe, az egyre erőteljesebb, elharapózó náci- vagy nyilasveszély, amely ellen azonnal tenni kell. Szilárd meggyőződésem, hogy a veszély a sajtón keresztül sokszorosára nagyítódott a valósághoz képest: a 2009. április 18-ai elhíresült – alkotmánymódosításra irányuló törvényjavaslatot generáló – holokauszttagadó budai várbeli tüntetés 150 résztvevője például aligha veszélyezteteti ténylegesen a demokráciát. Arról pedig, hogy a társadalom jelentős rétegei ma már tényleg kevéssé fogékonyak az emberi jogok tisztelete iránt, sőt lassan semmiféle demokratikus értéket nem becsülnek sokra, nem a valóban meglevő szélsőséges hangok képviselői, hanem elsősorban maga a politikai és közéleti elit tehet, amely az elmúlt húsz évben minden szempontból tökéletesen leszerepelt. Félreértés ne essék: természetesen vannak szélsőséges, gyűlölködő hangok a mai magyar társadalomban, még az is elképzelhető, hogy számuk valamicskét nőtt az elmúlt két évtizedben, de ezek ténylegesen nem ássák alá a demokrácia fundamentumát (ami egyébként más okokból kifolyólag olykor-olykor valóban veszélybe sodródni látszik).

A gyűlölködés elterjedésének szomorú példaként szokás idézni a közelmúlt romák kárára elkövetett erőszakos bűncselekményeit. Amikor 2005-ben egy fiatalember a budapesti Moszkva téren álló buszon szamurájkarddal átszúrt, és súlyosan megsebesített egy roma fiút, a cselekmény vélelmezett rasszista motívuma miatt heves antirasszista kampány indult, amelynek során felelős közéleti személyiségek, sőt politikusok is a magyar közösség, tehát a többség nyílt és erőszakos rasszizmusáról, kirekesztő hozzáállásáról beszéltek. Később ugyan kiderült, hogy az elkövető maga is roma származású volt, tehát a cselekmény faji indítéka fogalmilag kizárt, azonban az addigi kampány bőségesen elegendő volt arra, hogy a roma kisebbség gyűlöletét a többségi magyarság ellen felszítsa. 2008 és 2009 valóban szörnyű pécsi, nagycsécsi, tatárszentgyörgyi és tiszalöki gyilkosságait a felelős liberális értelmiség, de még a kisebbségi ombudsman is (nyomukban pedig az Európa

[*Kérdez az idő*]

Tanács, az USA külügyminisztériuma, a külföldi lapok) magától értetődően varrja az állítólagosan megerősödött szélsőjobboldal nyakába – miközben egyelőre semmiféle, az indítékokra vonatkozó bizonyítékról nem tudunk. A pécsi esetről éppenséggel kiderült, hogy az elkövetéssel ezúttal is roma származásúakat gyanúsítanak. A liberális értelmiség attitűdjét a legtalálóbban György Péter cikke foglalja össze: írásának címe alapján, ami az országban történik, az nem más, mint „a jogállam és a felvilágosodás [...] elárulása”.³⁰

Óvatosan kell fogalmaznunk, de tény: bizonyíték nélkül nem szabad véleményt formálni a gyilkosságok motivációjáról; ha pedig némely esetben ki is derül majd valamiféle rasszista indíték, akkor sem beszélhetünk társadalmi szintű rasszista erőszakról. A meglevő feszültségek feloldásán pedig lassacskán már jó volna elkezdeni a munkálkodást.

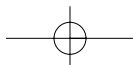
A gyűlöletbeszéd-vita a politikán belül-kívül pedig a kérdés jogi szabályozásáról is szól. Érdekes, a vitában minden politikai erő az ellenkezőjét mondja annak, vagy eltérően viselkedik ahhoz képest, amit egyébként kinyilatkoztatott ideológiája alapján tőle várhatnánk. Az olykor a liberális eszmével is kacérkodó baloldal szünet nélkül követeli a szólásszabadság korlátozását (az MSZP árnyékában pedig megbújik az SZDSZ, aki a régmúlttal ellentétben ma már nemigen emeli fel a szavát a szabadságjog védelmében), míg a jobboldal következetesen kiáll a szólásszabadságért, bizonyos szempontból védtelenül hagyva így a konzervatív világkép számára kiemelten fontos közösségeket, társadalmi csoportokat.

A NAGY HOLOKAUSZTTAGADÁS-VITA

Újabban a gyűlöletbeszéd mellé felsorakozott a holokauszttagadás kérdése is. Ugyan nálunk korábban a holokauszt megtörténtét tagadó vagy a történelmi események jelentőségét relativizáló hangok nem hallatszottak különösebb erővel, az európai tendenciákra is figyelemmel egyértelmű volt, hogy előbb-utóbb elkerülhetetlen lesz a kérdés jogi problémaként való kezelése is.

A nyilvánosság előtt a holokauszttagadás körül zajló viták a kérdés egyszerűbb dimenzióját járják körül. Az egyik sarokban a tiltás mellett érvelők, akik szerint a holokauszt tagadása sokak érzékenységét, emberi méltóságát sérti, a másikban azok, akik elvetik a tiltás lehetőségét, mondván, efféle érzékenység nem adhat alapot alkotmányos jog korlátozására, a demokráciában a felháborító, bántó véleményeket is közzé lehet tenni, a közösség előtti vita nem korlátozható, feltéve, hogy konkrét, azonosítható jogok nem sérülnek általa.

A holokauszttagadás kérdésének van egy a fentieknél összetettebb dimenziója is: a tiltást ugyanis nem lehet úgy törvénybe iktatni, hogy közben ne sértenék meg az alkotmányjog, a büntetőjog és az emberi jogok védelmének a jogrendszerben használt konstrukcióit. A holokauszttagadás szankcionálása egy eseményt emel ki az emberiség történelmének szövetéből, és speciális tényállásként kezeli az ezen eseményre vonatkozó véleményekkel kapcsolatban; teszi mindezt annak egyedi jellegére való hivatkozással. Alkotmányjogi szempontból azonban ezt az egyediesítést

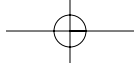

nem könnyű kellő súllyal alátámasztani. Ettől függetlenül számos európai ország tiltja az egyes népiertások tagadását (és csak némelyik veti le szemérmét, bevallva, hogy kizárólag a náci idők büntetteinek tagadása tilos...), de ez csak a jogrendszer alapvető fogalomkészletének és intézményeinek némi „megerősökölása” árán valósulhat meg. A „tagadhatatlan” népiertások, illetve a rájuk vonatkozó védett tények meghatározása pedig szinte lehetetlen a szólásszabadságot korlátozó szabály által elvárt precizitással. Ahogyan Winfried Brugger német professzor fogalmazott: „a véleménysszabadság más eseteiben az Alkotmánybíróság általában figyelmezteti az alsóbb bíróságokat, hogy – ha csak lehetséges – minden [...] üzenetnek szólásszabadság-barát értelmezést adjanak. A holokauszt esetében nem látható ugyanez. [...] Talán tanácsos lenne [...] az őszinteség, vagyis annak elismerése, hogy létezik egy szólásszabadsággal kapcsolatos doktrína a »normál« esetekre és egy valamelyest különböző doktrína erre a »kivételes« esetre.”³¹

A holokauszttagadás tiltásával kapcsolatban csak úgy sorjáznak az egyes jogdogmatikai problémák.³² A holokauszttagadók által megfogalmazottak jelentős részben könnyedén cáfolhatók, de a ravaszabbak ügyelnek arra, hogy állításaikat oly módon tegyék közzé, amely vagy nem egyértelmű, vagy olyan eseményre vonatozik, amelynek bizonyítása nehéz. Számokat, időpontokat és indítékokat vitatnak, egyes náci vezetők felelősségét kérdőjelezik meg. A holokausztnak vannak olyan részletei, amelyek felől nincsen általános konszenzus. Maga Kis János írta, hogy a holokauszttagadók állításait nem lehet minden esetben hamisságukra hivatkozással lesöpörni az asztrólól.³³

A holokauszt tagadása a jog szerint a történelmi események tényeinek tagadásával, illetve relativizálásával valósul meg. De mi számít bizonyított ténynek? Mi az, aminek valóságát bizonyítani lehet, és mely esetekben nem lehetséges a bizonyítás? A „védett tények” köre nem határolható be kellő pontossággal. Éppen emiatt a holokauszttagadás szankcionálása ellen szóló másik érv a tudomány, a kutatás szabadságát félti a közvélekedés által elfogadott tények törvény általi szentesítésétől. Napjainkban is számos történész foglalkozik az események felderítésével, és elő-előkerülnek újabb adatok, dokumentumok is. Ha a kutató attól tart, hogy felfedezésének közzététele büntetőjogi szabályba ütközik, akkor e körülmény korlátozza az igazság felderítésének lehetőségeit. Kérdés, ki és hol húzza meg azt a határvonalat, amelynek egyik oldalán a felderített, teljes bizonyossággal valóságnak elfogadható, másik oldalán a még kérdéses, további kutatást igénylő tények állnak? Kézenfekvő példa erre az áldozatok száma, amelyre vonatkozóan csak becslések vannak. Ha valaki kutatásai alapján azt állítja, hogy a holokausztnak kétmillió áldozata volt, a közvélekedés szerint relativizálja annak jelentőségét (tekintve, hogy a legtöbb becslés 5–6 millió főre teszi a halottak számát). De ha valaki azt állítja, hogy a népiertásnak húszmillió áldozata volt (amely többszöröse a legmagasabb becslés adatnak), akkor e túlzásával nem járul-e hozzá ahhoz, hogy a közvélemény kétségbe vonja a valósághoz közelebb eső becsléseket, és így lejárassa azokat?

Ha a kutató arra hivatkozik, hogy sokévi munka áll állításai mögött, akkor helyes-e a jog részéről kétségbe vonni azok megalapozottságát? A holokauszttagadók

[*Kérdez az idő*]

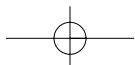
egy része több száz oldalas, forrásmunkák, jegyzetek tömegét magába foglaló, mérnökök, fizikusok szakvéleményeit tartalmazó, helyszíni szemlék eredményeképpen megszületett könyvekben fejt ki a véleményét. Ha állításait kimerítő cáfolat nélkül söprik le az asztalról, vagy egy bíróság egyszerűen kijelenti, hogy azok hazugságok, a végeredmény nem lesz feltétlenül mindenki számára meggyőző. Stanley Fish megállapítása szerint a holokauszttagadókkal szemben csak a tudomány precíz eszközeivel lehet felvenni a küzdelmet.³⁴

A következő kérdés, hogy mi az a szükséges, nyomós érv, amely ebben az esetben megalapozza a szólásszabadság korlátozását? Ki számít a holokauszttagadás sértettjének, illetve mi minősül a tiltás által védett alkotmányos értéknek? Csak azon ma is élő személyek védendőek a jog által, akik a holokauszt elszenvedői voltak, és akiknek emberi méltóságát, becsületét védené a korlátozás? Esetleg az elhunytak kegyeleti jogai kapnának védelmet? Vagy minden, bárhol, akkor és most élő, a jövőben megszülető zsidó származású személy? A holokauszttagadás csak a zsidóság vagy a cigányság, a homoszexuálisok és más, a nácik által üldözött közösségek védelmében is tiltott? Ha nem, miért e diszkrimináció? Ha igen, akkor például a keresztények miért nem kaphatnak védelmet mondjuk a Rákosi-kor üldöztetéseikért?

Lawrence Douglas szerint a holokauszttagadás szankcionálásának elsődleges célja nem az egyéni jogok, hanem magának a holokausztnak a védelme, köztudatban tartása a kollektív felejtéssel szemben.³⁵ De tudván azt, hogy a holokauszt a közelmúlt egyik legalaposabban dokumentált eseménye, miért szükséges emlékezetét (a jelenleginél is jobban) törvényi védelem alá helyezni?

Douglas szerint a másik „védett tárgy” maga a demokratikus államrend.³⁶ A „civilizált”, demokratikus vita ugyanis megköveteli, hogy bizonyos, a közösen lefektetett és gyakorolt szabályrendszer felrúgó álláspontok képviselőit ne engedjük a közélet porondjára. A holokauszt megtörténte, elismerése és a folyamatos emlékezés az európai társadalmak és nemzetek közös kötelessége, a jog pedig formálisan, szimbolikusan is elismeri ezt; nem az egyes emberek vagy társadalmi csoportok érzékenysége, hanem a közösség alapvető normái védendőek tehát a tiltás által.

A holokauszttagadás körüli vita azonban legkevésbé sem a jogászai érvelésről, a finom alkotmányjogi dogmatika apróbb-nagyobb részkérdéseiről szól. A témában folytatott nagypolitikai vita méltatlanul alacsony szintű, a hírlapi diskurzus azonban eltérő dimenzióban folyik. Némelyek felfogásában a holokauszt tragikuma szinte vallásos erőt kap, vallásos tisztelet illeti meg. Csak találomra egy általánosan jellemző idézet a tengernyi idevágó publicisztika köréből: „[több európai országban] a jogalkotás ebben az egyetlen, konkrét esetben nem egy mégoly felháborító, képtelen »különvélemény« kifejtését tiltja meg, hanem az Auschwitz utáni világ létalapjának szimbolikus védelmezését jelenti. Auschwitz [...] ugyanis Európa egyetlen igaz, kulturális fundamentuma: minden ezen áll és bukik. [...] [Auschwitz] a mi maradék emberségünk, maradék magyarságunk. A maradék világ.”³⁷ Ez az álláspont kötelezően tisztelt dogmává emeli a holokausztot. Kiegészíti Lawrence Douglas fent említett megállapítását, és az európai civilizáció alapjává

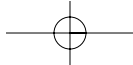
teszi Auschwitzot; ráadásul kizárólagos alapjává! A következtetés ennek alapján világos: nem elég *nem* tagadni a holokauszt megtörténtét: az európai és benne a magyar kultúra egyetlen elképzelhető alapjaként kell tekinteni rá. Aki pedig magát más alapok felfedezésére is képesnek gondolja, esetleg más történelmi fájdalmakat is a holokauszttal megközelítőleg azonos szintre emelne, önként iratkozik ki a civilizált emberek sorából.

E felfogással szemben nehéz érvelni a jogi dogmatika eszköztárának felhasználásával. E felfogást nem lehet liberálisnak nevezni, mert nem tanúsít semmiféle toleranciát az eltérő véleményekkel szemben. Ebből a kiindulópontból nem lehet törvényeket elfogadni vagy alkotmányt módosítani, hiszen még beszélgetni is csak egyenrangúként, egymás fájdalmának és bűneinek, hibáinak és érdemeinek megértése és elfogadása után lehetséges.

A SZABADSÁG TORZ ÉRTELMEZÉSE

Gyakran hangoztatott érv, hogy a gyűlölködőket nem jogi eszközökkel kell féken tartani, hanem meg kell vonni tőlük a véleményük kifejtéséhez szükséges fórumok használatának lehetőségét.³⁸ Edwin Baker is hangsúlyozza, hogy a gyűlölködés korlátozásának esetleges hiánya nem jelentheti „a veszedelmes nézetekkel” szembeni közömbösséget vagy semlegességet.³⁹ Ha nincs hol szólniuk, legfeljebb az utcasarkon, akkor a hatásuk is elenyésző marad. Ez a gondolat kiáltó ellentmondásban áll a gyűlöletbeszéd megengedettségét megalapozó szabad demokratikus vita érvének lényegével. Ugyanis ha a jogalkotó úgy dönt, hogy a vitában a szélsőséges álláspontok is részt vehetnek, akkor meg kell adni azok képviselői számára is a megnyilvánulás lehetőségét. Ha a szabad, korlátozásmentes közvitát a demokrácia előfeltételének tartjuk, akkor *minden* véleménynek meg kell adni a lehetőséget arra, hogy *basson*, hogy meggyőzzön másokat; ezzel a közlés csatornáinak leszűkítése nem fér össze. Bízunk kell a társadalom bölcsességében, amely alapján e hangok hallatóit kiveti magából. Ha viszont nem bízunk abban a kellő erővel, akkor mi tart vissza minket attól, hogy jogi úton rendezzük a kérdést, és így tegyünk pontot a végére?

Amikor nem értünk valakivel egyet, akkor gyakran törekszünk az elhallgattatására még akkor is, ha ez a szólásszabadság deklarált elveivel egyébként ellentétes. Ezért fordulhatott elő 2007 szeptemberében, hogy Lee Bollinger professzor – a szólásszabadság egyik élharcosa az Egyesült Államokban –, a tekintélyes Columbia egyetem elnöke az egyetem által vendégelőadónak meghívott Mahmud Ahmedinezsád iráni elnököt annak előadása előtt, mintegy felvezetésképpen meglehetősen kemény hangnemben ostromozta, előre ítélkezve a még el sem hangzott előadás tartalma felett.⁴⁰ Ezért fordulhatott elő 2009 májusában, hogy az Európai Unió tökéletes bohócot csinált magából. Amikor ugyanis felmerült annak a lehetősége, hogy Jean-Marie Le Pen, a francia jobboldali radikális Nemzeti Front elnöke lesz a majdan megválasztásra kerülő Európai Parlament legidősebb képviselője, és így a korábbi szabály alapján ő nyithatja meg beszédével az új összetételű tes-

[*Kérdez az idő*]

tület első plenáris ülését, az EP azonnal megváltoztatta ezt az alapvetően elegáns gesztust jogi normába öntő szabályt.⁴¹ Csak azért, nehogy egy szélsőségesnek mondott politikus beszélhessen elsőként! Mi ez, ha nem a Le Penre szavazó francia polgárok akarátának, ha úgy vesszük, a szabad, korlátozásmentes demokráciának a semmibe vétele? Ha valóban komolyan vesszük a szólásszabadságot, akkor – a rendelkezésre álló, megfelelőnek gondolt jogi keretek között – miért nem mondhatja el mindenki zavartalanul a véleményét? Ha nem akarjuk, hogy Le Pen beszéljen, miért nem zárjuk egyenesen börtönbe? Ha veszélyesnek gondoljuk, miért engedjük indulni a választásokon? Ha engedjük, miért tekintjük másodrendűnek?

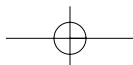
KONKLÚZIÓ

Bár nem szorul e helyen megerősítésre, mégis csak szükségét érzem, hogy leírjam, hogy a holokausztt meg történtét közös európai történelmünk nagy tragédiájának, a zsidóság soha be nem gyógyuló sebének tartom.

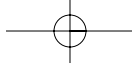
Ugyanakkor azt gondolom, hogy a gyűlöletbeszéd-vita kiválóan leképezi a rendszerváltás utáni közös nyomorunk egészét, a közös minimum, az alapvető kérdésekben szükséges konszenzus hiányát. Úgy vélem, hogy a rasszizmussal, antiszemitizmussal vagdalkozni, a témát politikai adukártyaként felhasználni etikátlan tett, melyet nem az emberi méltóságért érzett őszinte aggodalom vezérel. Hiszek a szólásszabadság értékében. Hiszek az emberi méltóság tiszteletében. Hiszek abban, hogy a gyűlölködés elutasítandó, és az egyes közösségek védelmet érdemelnek. Azt gondolom, hogy a jog ebben nyújthat némi segítséget. Ezzel együtt úgy látom, hogy a túlzott mértékű tiltás követelése a jog által kötelezett emberek lekicsinylését jelenti, és önmagában nem oldja meg bajainkat. Attól félek, hogy egyelőre még zsákutcában haladunk, és korántsem értünk a végére.

J E G Y Z E T E K

- 1 Az eltérő értelmezésekre ld. pl. VARGA Domokos György: *A váratlan tanú*. Budapest, 1995; BE-RECEZ Anna: *Egyenleg – képtelen történet*. Budapest, 1993, Belvárosi Kiadó; SZEGVÁRI Katalin: *Egyenleg, avagy egy politikai gyilkosság anatómiája?* Budapest, 1994, Pesti Szalon Kiadó.
- 2 Az ítéletet ld. BH 2005, 46.
- 3 A vallások és a hívők védelméről a szólásszabadsággal szemben ld. KOLTAY András: Vallásghalászás (blaszfémia) és szólásszabadság – elméleti kérdések és lehetséges jogi válaszok. *Valóság*, 2009/5.
- 4 Ezek egy kisebb gyűjteménye elolvasható a *Mi sokkal jobban gyűlölnünk titeket. Magyarellenes és neosztálinista közbeszéd a magyarországi médiában* Szerk.: BOGNÁR József. Budapest, 2004, Magyar Ház 2004, c. kötetben.
- 5 Jürgen HABERMAS: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest, 1999, Osiris, (3. kiadás).
- 6 Ld. KOLTAY András: A New York Times v. Sullivan-szabály és hatóköre Magyarországon. *Magyar Jog*, 2006. november.
- 7 A kérdésről ld. KOLTAY András: A szólásszabadság délibábja. *Valóság*, 2008/5.
- 8 A gyűlöletbeszéd magyar szabályozásáról részletesen ld. KOLTAY András: *A szólásszabadság alapvető kérdései – magyar, angol, amerikai és európai összehasonlításban*. Budapest, 2009, Századvég, 508–559.

- 9 Az AB szólásszabadság-képéről ld. KOLTAY: *A szólásszabadság alapvonalai...* i. m. 86–92.
- 10 Frederick SCHAUER: The exceptional First Amendment. *Harvard University, John F. Kennedy School of Government, Faculty Research Working Paper Series*, RWP 05–021, February 2005, 9–10.
- 11 David R. DOW: The moral failure of the clear and present danger test. *William and Mary Bill of Rights Journal*, Summer 1998, 733.
- 12 Ronald DWORKIN: *Freedom's law. The moral reading of the American Constitution*. Oxford – New York, 1996, Oxford University Press, 195–213.
- 13 Christopher MCCRUDDEN: Freedom of speech and racial equality. In B. H. BIRKS (szerk.): *Criminal justice and human rights*. Oxford, New York, 19995, Oxford University Press, 140.
- 14 Edwin C. BAKER: Gyűlöletbeszéd. *Fundamentum*, 2008/2, 6–9.
- 15 John Stuart MILL: *A szabadságról. Haszonelvűség*. Budapest, 1980, Magyar Helikon.
- 16 Mark A. GRABER: Old wine in new bottles: the constitutional status of unconstitutional speech. *Vanderbilt Law Review*, March 1995, 349.
- 17 Robert C. POST: Free speech and religious, racial and sexual harassment: racist speech, democracy and the First Amendment. *William and Mary Law Review*, Winter 1991. 267.
- 18 Lee C. BOLLINGER: *The tolerant society*. New York – Oxford, Oxford University Press, 1986.
- 19 Owen M. FISS: The Supreme Court and the problem of hate speech. *Capital University Law Review*, 1995. 281; uő: *The irony of free speech*. Cambridge – Massachusetts, 1996, Harvard University Press, 5–26.
- 20 SAJÓ András: Rasszista nézetek büntetésének alkotmányosságáról. In GELLÉR Balázs (szerk.): *Györgyi Kálmán ünnepi kötet*. Budapest, 2004, Kjk-Kerszöv, Bibliotheca Iuridica, ELTE, 499.
- 21 Stanley INGBER: The marketplace of ideas: a legitimizing myth. *Duke Law Journal*, February 1984, 18–23.
- 22 BAKER: i. m. 15.
- 23 Wojciech SADURSKI: *Freedom of speech and its limits*. Boston, 1999, Kluwer Academic Publishers, 195.
- 24 Uo. 217–218.
- 25 SAJÓ (2004) i. m. 480–487, és uő.: *A szólásszabadság kézikönyve*. Budapest, 2005, Kjk-Kerszöv, 169–172.
- 26 KIS János: A bírói döntéstől a törvény fölötti döntésig. *Élet és Irodalom*, 2003/47, és uő.: A szólásszabadság próbája. *Magyar Narancs*, 2002. február 7.
- 27 SAJÓ András: A liberális jog sorsa Magyarországon: a szólásszabadság kalandjai 1989 után. *Jogtudományi Közlöny*, 2006, október, 370.
- 28 AGÁRDI Péter: A magyar baloldali médiafelfogás paradoxona. In uő.: *Bródy Sándor utca 5–7. Rádió és médiapolitika a századforduló Magyarorszáján*. Budapest, 2005, Új Mandátum, 207.
- 29 PINTÉR M. Lajos: *Ellenzékben. A „Nagy Népi Hural”-tól a Magyar Demokrata Fórumig. A Kádár-rendszer népi-nemzeti ellenzéke, 1968–1987*. Lakitelek, 2007, Antológia Kiadó.
- 30 GYÖRGY Péter: A jogállam és a felvilágosodás kormány általi elárulása. *Élet és Irodalom*, 2009. február 6.
- 31 HALMAI Gábor: „A német a méltóság, az amerikai a szabadság alkotmánya” – beszélgetés Winfried Brugggerrel, a Heidelbergi Egyetem professzorával. *Fundamentum*, 2008/2, 23.
- 32 A holokauszttagadás tiltásának elméleti problémáiról és külföldi jogi szabályozásáról részletesen ld. KOLTAY András: A holokauszttagadás büntethetősége és a vélemény szabadság korlátozása. *Magyar Jog*, 2004. április.
- 33 KIS János: Szólásszabadság és náci beszéd. In uő.: *Az állam semlegessége*. Budapest, 1997, Atlantisz, 399.
- 34 Stanley FISH: Holocaust denial and academic freedom. *Valparaiso University Law Review*, 2000/01, 499.

[*Kérdez az idő*]

- 35 Lawrence DOUGLAS: Policing the past: holocaust denial and the law. In Robert POST (szerk.): *Censorship and silencing: practices of cultural regulation*. Getty Research Institute for the History of Art and the Humanities, 1998, 69–71.
- 36 Lawrence DOUGLAS: *Memory of judgment: making law and history in three trials of the holocaust*. New Haven, 2001, Yale University Press, 217–222.
- 37 SZILÁGYI Ákos: Auschwitz mint vélemény. *Népszabadság*, 2009. május 2.
- 38 MOLNÁR Péter: *Gondolatbátorság*. Budapest, 2002, Új Mandátum, 138.
- 39 BAKER: i. m. 13.
- 40 Össztűz alatt Teherán. *Magyar Nemzet*, 2007. szeptember 26.
- 41 Kiszúrtak a francia szélsőjobb öregapjával. *Index*, 2009. május 7.

Turul

